

РАТУШНА Б. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. професора кафедри права
(Львівський національний університет
природокористування)

МУЗИКА Я. І.,

кандидат юридичних наук,
в.о. доцента кафедри права
(Львівський національний університет
природокористування)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.15>

РОЗУМНІ СТРОКИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД (В СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ)

У статті здійснено дослідження виконавчого провадження України як елемента права на справедливий судовий розгляд на підставі ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таке дослідження проведено на основі прецедентної практики Європейського суду з прав людини, а також на підставі рішень Конституційного суду України. Встановлено, що, з погляду Європейського суду з прав людини, правові процедури примусового виконання остаточних судових рішень повинні розглядатись як невід'ємна частина «судового розгляду» в розумінні статті 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд. Виявлено, що у практиці ЄСПЛ існує значний обсяг прецедентів щодо порушення права на виконання остаточного судового рішення в межах розумного строку. Встановлено, що порушення права на справедливий суд в частині примусового виконання судових рішень полягає у надмірній тривалості такого виконання. Однак Європейський суд з прав людини не встановлює чітких часових рамок для примусового виконання рішень судів, натомість використовує термін «виконання судового рішення протягом розумного строку». Під «розумним строком» примусового виконання Європейський суд з прав людини розуміє такий період виконання судового рішення, який, з урахуванням обставин конкретної справи, не порушував би саму суть права, яке захищається. Беручи до уваги значну кількість заяв про порушення права на виконання судового рішення протягом розумного строку, поданих проти України, Європейський суд з прав людини ухвалив пілотне рішення, у якому було вказано про наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів. Беручи до уваги прецедентні рішення ЄСПЛ, Конституційний суд України ухвалив низку рішень, якими встановив, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду.

Ключові слова: примусове виконання судових рішень, розумний строк, право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини, Конституційний суд України.

Ratushna B. P., Musica Y. I. Reasonable terms of executive proceedings as an element of the right to a fair trial (in the light of the practice of the ECtHR and the constitutional court of Ukraine)

The article examines executive proceedings in Ukraine as an element of the right to a fair trial on the basis of part 1 of Art. 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Such research was conducted on the basis of precedent practice of the European Court of Human Rights, as well as on the basis of decisions of the Constitutional Court of Ukraine. It has been established that, from the point of view of the European Court of Human Rights, legal procedures for enforcement of final court decisions should be considered as an integral part of «judicial proceedings» in the sense of Article 6 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantees the right to a fair trial. It was revealed that in the practice of the ECtHR there is a significant volume of precedents regarding the violation of the right to the execution of a final court decision within a reasonable period of time. It has been established that the violation of the right to a fair trial in terms of enforcement of court decisions consists in the excessive duration of such enforcement. However, the European Court of Human Rights does not set clear time frames for enforcement of court decisions, instead using the term «enforcement of a court decision within a reasonable time.» The European Court of Human Rights understands the «reasonable period» of enforcement as such a period of execution of a court decision, which, taking into account the circumstances of a specific case, would not violate the very essence of the right being protected. Taking into account the significant number of claims of violation of the right to the execution of a judgment within a reasonable time, filed against Ukraine, the European Court of Human Rights adopted a pilot decision, which indicated the existence of numerous similar violations of the Convention in connection with non-execution or excessive duration of execution in Ukraine, final decisions of national courts.

Taking into account the precedent decisions of the ECtHR, the Constitutional Court of Ukraine adopted a number of decisions, which established that the right to the execution of a court decision is a component of the right to judicial protection, provided for in Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, for the purposes of which the execution of a decision passed by any – by any court, should be considered as an integral part of the trial.

Key words: *enforcement of court decisions, reasonable term, right to a fair trial, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine.*

Вступ. Імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція, ЄКПЛ) [1] та практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд) в українське правове сьогодення є тим чинником, що викликає нагальну потребу переглянути усі ключові інститути правозастосування задля приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Норми ЄКПЛ є нормами прямої дії, тому практика ЄСПЛ має вагоме значення для ефективного захисту прав і свобод особи в Україні.

Особливе місце серед інших прав, які закріплені у Конвенції, займає право на справедливий судовий розгляд.

Крізь призму вимог ЄКПЛ до права на справедливий суд та практики його застосування мають розглядатись правові процедури примусового виконання судових рішень, адже з погляду Європейського суду з прав людини «виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, виконавче провадження має розглядатись як невід'ємна частина «судового розгляду» в розумінні статті 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд» [2, с. 300].

Проблема справедливого судового розгляду, особливості реалізації його окремих елементів, зокрема ефективного примусового виконання судових рішень, викликає незмінний інтерес серед науковців України. Відмітимо напрацювання В. Комарова, Ю. Бисаги, С. Бон-

дарчука, В. Городовенка, Н. Грень, І. Гриценка, І. Жаровської, Е. Трегубової, М. Погорецького, Н. Сакари та інших.

Разом з тим, актуальність зазначеної проблематики не знижується, адже залишаються багато питань, що потребують додаткового вивчення, серед яких розумна тривалість процедури примусового виконання судових рішень як елемент справедливого судового розгляду.

Постановка завдання. Метою цієї статті є проведення аналізу надмірної тривалості примусового виконання рішень як прояву порушення права на справедливий суд на прикладі прецедентів Європейського суду з прав людини та практики Конституційного Суду України.

Результати дослідження. Право на належне виконання остаточного судового рішення є окремим елементом права на справедливий судовий розгляд згідно з практикою ЄСПЛ. Неприпустимо, щоб ч.1 ст. 6 Конвенції докладно описувала процедурні гарантії, надані сторонам, такі як публічність, справедливість, ефективність розгляду, і при цьому не забезпечувала виконання судового рішення [3, с. 215-216].

Порушення права на належне виконання остаточного судового рішення проявляється у надмірних строках такого виконання. Слід погодитись, що надмірна тривалість виконання судових рішень – поза стандартом «розумності» [4, с. 191].

Грунтуючись на своїх численних прецедентах щодо порушення права на справедливий суд в контексті неналежного виконання судових рішень, ЄСПЛ сформував низку висновків щодо таких порушень. Суд вважає, що виконання судового рішення не можна затримувати. Не є виправданням тривалого невиконання остаточного судового рішення брак коштів у бюджеті держави (рішення Суду у справах «Войтенко проти України» від 29.06.2004 р. [5], «Ромашов проти України» від 27.07.2004 р. [6]). Не є виправданням невиконання судового рішення проходження підприємством-боржником процедури банкрутства (рішення Суду у справі «Трихліб проти України» від 20.09.2005 р. [7] чи розбіжності між національними органами державної влади, незалежно від їх підстав, що перешкоджають руху виконавчого провадження (рішення Суду у справі «Антонюк проти України» від 11.12.2008 р.) [8].

Однак, з погляду ЄСПЛ, недотримання строків виконавчого провадження автоматично не свідчить про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції. Певна затримка може бути виправдана за деяких обставин і не бути виправданою, якщо вона порушувала саму суть права, яке захищається. Так, з погляду Суду, не суперечить праву на справедливий суд тривалість виконання остаточних судових рішень протягом восьми місяців (ухвала про прийнятність у справі «Корнілов та інші проти України» від 07.09.2003 р.), двох років і семи місяців (ухвала про прийнятність у справі «Крапивницький проти України» від 17.09.2002 р.). Проте, тривалість виконання судового рішення протягом понад три роки (рішення «Войтенко проти України») свідчить про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції. [3, с. 217].

З огляду на те, що до Європейського суду з прав людини подана значна кількість скарг громадян України про неналежне виконання судових рішень, це дало підставу для ЄСПЛ встановити, що подібне порушення має масовий характер через системно-структурну дисфункцію правової системи держави-відповідача та ухвалити *пілотне* рішення.

Пілотними рішеннями ЄСПЛ є рішення цього суду, в яких зазначається природа системної проблеми, що призводить до порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та вказується на заходи, які держава-порушник повинна зробити для усунення системних та грубих порушень.

Пілотна процедура може бути застосована в двох випадках: 1) у разі наявності справ, що стосуються «єдиної події великого масштабу», тобто багато разів повторювану проблему; 2) у разі наявності справ, що впливають з системного неправильного функціонування адміністративних та правозастосовних органів правової системи держави, що мають стійку та вкоренілу природу[9].

Будь-яка скарга, щодо якої було обрано процедуру пілотного рішення, повинна розглядатися в пріоритетному порядку згідно з положеннями правила 41 Регламенту Суду.

Відповідальність за виконання рішень ЄСПЛ, в тому числі пілотних, покладається на самі держави. Вони зобов'язані вживати заходів щодо усунення негативних наслідків пору-

шення прав людини та не допускати їх у майбутньому. Здійснення державою таких заходів знаходиться під суворим міжнародним контролем [10, с. 130-133].

На офіційному сайті Ради Європи опубліковано сім пілотних рішень ЄСПЛ проти України. В контексті цього дослідження інтерес викликає пілотне рішення ЄСПЛ «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року (заява № 40450/04) [11]. У цій справі ЄСПЛ зазначив (п. 83), що за п'ять років, що минули після його перших рішень, в яких було вказано на наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів про відшкодування та у зв'язку з відсутністю ефективних національних засобів юридичного захисту щодо таких порушень, він ухвалив рішення вже в більше ніж 300 таких справах проти України. Як свідчить практика, напрацьована ЄСПЛ на момент ухвалення рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», під час розгляду таких справ будь-яка особа, яка домоглася від національного органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражалася на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення відповідно до Конвенції.

Про системний характер проблем, на який вказується в цій справі, також свідчив той факт, що на момент ухвалення рішення у Суді очікували розгляду приблизно 1400 заяв проти України, які повністю або частково стосувалися таких проблем, і кількість таких заяв постійно зростала.

З огляду на викладене вище, Суд дійшов висновку, що порушення, зазначені в цьому рішенні, не пов'язані з якимсь поодиноким випадком чи особливим поворотом подій у цій справі, але є наслідком недоліків регуляторної та адміністративної практики органів влади держави з виконання рішень національних судів, за які вони несуть відповідальність. Отже, ситуацію у цій справі слід кваліфікувати як таку, що є результатом практики, несумісної з положеннями Конвенції.

У п. 94 рішення зазначається, що Україна повинна невідкладно – не пізніше ніж упродовж одного року від дати, на яку це рішення набуває статусу остаточного, – запровадити в національній правовій системі відповідний засіб юридичного захисту або поєднання таких засобів та забезпечити, щоб такий засіб чи засоби відповідали як у теорії, так і на практиці ключовим критеріям, які Суд встановив у своїй практиці і на які знову вказав у цьому рішенні. Водночас Суд визнав, що необхідно відкласти розгляд подібних справ до запровадження відповідних заходів державою-відповідачем (п. 96). Проте оскільки держава не виконала заходи загального характеру, спрямовані на встановлення ефективної системи виконання рішень судів на національному рівні, ЄСПЛ поновив розгляд таких справ.

Враховуючи прецедентні рішення ЄСПЛ, зокрема вищевказане пілотне рішення щодо України, Конституційний суд України неодноразово зазначав, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави (пункт 2 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012); невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом (пункт 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012) [12].

Конституційний Суд України, розглядаючи цю справу, бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, який, зокрема, в рішенні у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року вказав, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду (пункт 43).

З метою виконання заходів, спрямованих на встановлення ефективної системи виконання рішень національних судів, у 2016 році в Україні відбулось оновлення законодавства, що регулює виконавче провадження, шляхом прийняття Законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Видається, що таке вдосконалення законодавства, що регулює

порядок примусового виконання судових рішень, безперечно має позитивний вплив на процедуру примусового виконання судових рішень та сприяє зменшенню кількості скарг щодо надмірних строків примусового виконання в Україні.

Висновки. Виконавче провадження як логічне завершення судового процесу є правовим засобом, який забезпечує реалізацію результатів правосуддя, тобто є важливою невід'ємною складовою правосуддя.

Беручи до уваги зв'язок виконавчого провадження з попередніми стадіями судового процесу, примусове виконання судових рішень є важливою складовою права на справедливий судовий захист, що неодноразово підтверджено рішеннями ЄСПЛ та Конституційного суду України.

З погляду ЄСПЛ, порушення права на справедливий суд в контексті примусового виконання судових рішень полягає у надмірній тривалості такого виконання. Суд не встановлює чітких часових рамок примусового виконання як ознаки дотримання права на справедливий судовий розгляд, натомість використовує термін «виконання судового рішення протягом розумного строку». Під розумним строком примусового виконання ЄСПЛ розуміє такий період виконавчого провадження, який, з урахуванням обставин конкретної справи, не порушував би саму суть права, яке захищається.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. Ради Європи від 4 листопада 1950 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 17.
2. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по прав человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.
3. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-практ. посіб. К. : Алерта, 2013. 368 с.
4. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : научно-практическое пособие. К. : Истина, 2010. 480 с.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Войтенко проти України» (заява № 18966/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text. (дата звернення: 28.11.2022).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Ромашов проти України» (заява № 67534/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text. (дата звернення: 28.11.2022).
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Трихліб проти України» (заява № 58312/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_409#Text. (дата звернення: 28.11.2022).
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Антонюк проти України» (заява № 17022/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_495#Text. (дата звернення: 28.11.2022).
9. Пілотні рішення Європейського суду або хто насправді винен. *Судебно-юридическая газета*. Блог. <https://sud.ua/ru/news/blog/92524-hto-vinen-sho-robiti-abo-deshho-pro-plotn-rshennya-spl-yak-formy-dyalnost-spl>.
10. Ратушна Б. П. Правові особливості виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022 р. С. 130-133.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text. (дата звернення: 28.11.2022).
12. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу): Рішення Конституційного суду України від 13 грудня 2012 року № 18-пп/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12/para15#n15>.

